

بررسی ایمنی منابع در کتابخانه‌های عمومی استان مازندران

سلما کشاورزیان

کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی تهران و کتابدار کتابخانه عمومی شهید هاشمی نژاد بهشهر. رایانامه: salmak1351@gmail.com

چکیده

زمینه و هدف: با هدف بررسی وضعیت ایمنی منابع کتابخانه‌های عمومی استان مازندران در برابر وقوع حوادث غیرمترقبه، مؤلفه‌ها و راهکارهای کاهش خسارت پیش‌در حین/پس از حادثه این پژوهش انجام شده است.

روش پژوهش: این پژوهش از نوع کاربردی و با روش پیمایشی-تحلیلی انجام شده و برای گردآوری اطلاعات از توزیع پرسشنامه و انجام مصاحبه نیمه ساختاریافته میان کتابداران و مسئولین ۲۵ کتابخانه عمومی استان مازندران استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از نرم‌افزار Microsoft Office Excel بهره گرفته شده است.

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد با وجود آسیب‌پذیری بالای کتابخانه‌های عمومی استان مازندران در برابر حوادث طبیعی و غیرمترقبه نظیر آتش‌سوزی و سیل، تعداد اندکی از آن‌ها اقدامات لازم جهت رویارویی و پوشش این حوادث را اجرایی نموده‌اند. این پژوهش تصویر روشنی از وضعیت فعلی کتابخانه‌ها پیش‌در حین/پس از حوادث در اختیار می‌گذارد. در زمینه مدیریت بحران نیز کتابخانه‌ها از حیث برنامه‌های آمادگی، عکس‌العمل و جبران خسارت ناکارآمد و ناتوان هستند.

اصالت/ارزش: این پژوهش می‌تواند روشنگر اعمال برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌های علمی و سامانمند مسئولین و ذینفعان کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در برابر حوادث غیرمترقبه با کمترین هزینه و خسارات باشد.

کلیدواژه‌ها: بلایای طبیعی، کتابخانه‌های عمومی، ایمنی منابع، آمادگی بحران.

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

نشریه الکترونیکی شمس، دوره ۱۱، شماره ۴۲-۴۳، بهار و تابستان ۱۳۹۸، صص. ۴۳-۵۳.

مقدمه و بیان مسئله

کتابخانه‌ها، سازمان‌های اجتماعی پراهمیتی جهت حمایت از آموزش، یادگیری و فعالیت‌های پژوهشی از طریق مجموعه‌ها و منابع با ارزش موجود هستند و به شکل‌گیری دانش جامعه محور کمک شایانی می‌نمایند. در هر صورت، از آنجا که هیچ سازمانی عملاً از بابت حوادث غیرمترقبه در امان نیست، نیاز به طرح‌ریزی و برنامه‌ریزی برخی تمهیدات عکس‌العمل و جبران خسارت پیش از وقوع این حوادث به منظور کاهش خسارات و محافظت منابع کتابخانه‌ای ضروری به نظر می‌رسد (محمداسماعیل و ناصحی اسکویی، ۱۳۹۳).

در گذشته وقوع حادثه و بحران در کتابخانه‌ها و سایر مراکز اطلاع‌رسانی سراسر جهان موضوعی معمول بوده است (فرهودی و باب‌الحوائجی، ۱۳۹۴). به طور کلی حوادث شامل دو دسته طبیعی و ساخته دست بشر هستند. به عنوان نمونه‌ای از حوادث طبیعی، در سال ۱۹۶۶ وقوع سیلاب رودخانه‌ای منجر به خسارت به یک میلیون و دویست هزار جلد کتاب و پایان‌نامه مرکز اسناد مقدس ملی کشور ایتالیا شد (وانی و گانایی^۱، ۲۰۱۷). حوادث طبیعی شامل سیلاب، زلزله، زمین لغزش، طوفان‌های سهمگین و حوادث ساخته دست بشر نظیر سرقت و اقدامات مجرمانه، آتش‌سوزی، جنگ، تروریسم، ... می‌باشند.

هیچ کتابخانه و مرکز آرشیوی به طور کامل از حوادثی که ممکن است به طور تصادفی در هر زمان و مکانی به وقوع بپیوندند در امان نیست. برای سال‌های متمادی، متخصصان و صاحب‌نظران علم اطلاعات و دانش‌شناسی نگرانی خود را از خطرات و حوادثی که کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی را تهدید می‌کنند ابراز نموده‌اند. اگرچه، در دهه اخیر آگاهی در این زمینه به تدریج از اقدامات انفعالی به فعالانه تغییر یافته است؛ به نظر می‌رسد بحث وقوع حوادث غیرمترقبه در سراسر جهان به صورت موروثی در قالب آمادگی در مواجهه با حادثه به جوامع کتابخانه‌ای منتقل شده است (فرهودی، ۱۹۶). در واقع، ادبیات موضوع با رویکرد مدیریت ریسک و فاجعه و برنامه‌های آموزشی برای کتابخانه‌ها روبرو است. در نتیجه، سطح آمادگی در مقابل حوادث در کتابخانه‌های بسیاری از کشورها بسیار بالا بوده و در اغلب فعالیت‌های مرتبط نظیر آموزش، تجهیز و نگهداری پیشگیرانه ساختمان کتابخانه بسیار فعالانه است (بگان^۲، ۲۰۱۱).

با توجه به نگهداری مجموعه‌ای از کتب، نسخ خطی و منابع ارزشمند در کتابخانه‌های عمومی استان مازندران و آسیب‌پذیری بالای آن‌ها در برابر حوادث غیرمترقبه متعدد، در این پژوهش با هدف بررسی وضعیت و میزان ریسک‌پذیری کتابخانه‌های عمومی استان مازندران در برابر وقوع حوادث غیرمترقبه؛ مؤلفه‌ها و راهکارهای کاهش خسارت پیش‌در حین/پس از حادثه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

1. Wani and Ganaie

2. Began

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های فراوانی در سراسر دنیا در ارتباط با جنبه‌های مختلف مدیریت بحران در کتابخانه‌ها صورت پذیرفته است که در اینجا سعی می‌شود مروری بر ادبیات مهمترین این تحقیقات ارائه شود.

محمداسماعیل و ناصحی اسکویی در پژوهشی تحت عنوان «کتابخانه‌ها و مدیریت بحران مطالعه موردی: کتابخانه‌های دانشگاه‌های علوم پزشکی تابعه وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مستقر در شهر تهران»، واکنش کتابخانه‌ها در برابر بحران بلایای طبیعی و میزان آشنایی پرسنل کتابخانه‌های دانشگاه‌های علوم پزشکی را با مباحث مدیریت بحران بررسی کرده اند. نتایج این پژوهش نشان داد که استفاده از ابزارهای فناوری اطلاعات مانند شبکه‌های اجتماعی، خدمات پست الکترونیکی، پزشکی از راه دور با همکاری کتابداران پزشکی و انتشار آنلاین تصاویر حوادث طبیعی از طریق کتابخانه؛ کتابخانه‌ها را در راستای مدیریت بحران در زمان وقوع بلایای طبیعی توانمندتر خواهد ساخت. فرهودی و باب الحوائجی در پژوهش خود با عنوان «الگوی بومی مدیریت بحران در کتابخانه‌های پژوهشگاه‌های ایران (پژوهش ترکیبی)»، به ارائه الگوی بومی مدیریت بحران در کتابخانه‌های پژوهشگاه‌های وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پرداختند و بیان نمودند که ضروری است این کتابخانه‌ها الگوی بومی مدیریت بحران را در اساسنامه خود بگنجانند و بحران‌های طبیعی و سازمانی را کنترل کنند. اولویت اول در این مبحث، مدیریت بحران‌های برون‌سازمانی، سپس بحران‌های محیط عملیات برون‌سازمانی و در آخر بحران‌های درون‌سازمانی است.

تاپر^۱ (۲۰۰۱ الف) در پژوهشی با عنوان «پس از طوفان کاترینا: پروژه جبران خسارت تولان^۲» محورهای اصلی آمادگی برای وقوع حوادث را شامل بیمه مجموعه منابع، ایجاد و به‌روزرسانی دوره‌ای برنامه‌های احتمالی^۳، تخصیص اولویت‌های نجات منابع، تعیین محل‌های جایگزین ذخیره منابع، اندیشیدن تدابیر مکفی حفاظت در برابر آتش‌سوزی، و ایجاد فرصت برای کارکنان کتابخانه جهت آگاهی از شرایط پیش‌بینی شده در حوادث معرفی نمود. همچنین، بیان نمود که خطرات ناشی از حوادث غیرمترقبه که کتابخانه‌ها را تهدید می‌کند عبارتند از: خطرات ناشی از خارج ساختمان (شامل موقعیت کتابخانه، شرایط زمین‌شناسی و اقلیمی منطقه، پتانسیل فعالیت‌های مخرب انسانی نظیر شرایط صنعتی یا تجاری محیطی، آلودگی، پتانسیل ادعاهای حقوقی و حملات تروریستی، ...)، خطرات ناشی از سازه ساختمان و خدمات کتابخانه‌ای (شامل سازه ساختمان کتابخانه نظیر پشت‌بام، پنجره‌ها، زیرزمین‌ها، خطر آتش‌سوزی داخلی ناشی از مدارات الکتریکی، تجهیزات و مواد قابل اشتعال، خطرات سیل ناشی از لوله‌های آب، سامانه‌های تهویه مطبوع و سامانه‌های مهار آتش؛ و خطرات ناشی از سهل‌انگاری و اشتباهات انسانی) و خطرات ناشی از دخالت انسان (نظیر ایجاد حریق و خرابکاری عمدی، حملات تروریستی و سایر مسائل امنیتی). تاپر بیان نمود که اگرچه کتابخانه می‌تواند دارای یک برنامه قوی مقابله و مواجهه با حوادث در مواقع اضطراری باشند، اما در عمل نمی‌توان آمادگی کامل برای مواجهه با حوادث طبیعی

1. Topper

2. The Tulane Recovery Project

3. contingency plans

ایجاد نمود. بنابراین، نیاز به یک مرکز جبران خسارت که به کتابخانه‌ها جهت جلوگیری، آمادگی، عکس‌العمل و جبران خسارت کمک می‌نماید، احساس می‌شود. همچنین، توانایی در ایجاد ارتباط مؤثر در حین و پس از وقوع حادثه بسیار پراهمیت است. لانگ^۱ (۲۰۰۸) در پژوهشی مشابه بر اهمیت کارکنان و کتابداران کتابخانه‌های ایالت نیوارلان ایالات متحده آمریکا در طوفان کاترینا تأکید نمود و علیرغم بروز خسارات و تخریب بسیار زیاد کتابخانه‌های این ناحیه، نقش آن‌ها را در حفظ آرامش جامعه و اقدامات در حین حادثه و جبران خسارت پس از آن بسیار محسوس دانست. این محقق همچنین بر اهمیت بسزای تهیه برنامه جامع مدیریت و کنترل حادثه بر اساس ارزیابی خطرات و نظارت دقیق بر شرایط ساختمان‌ها و تجهیزات، برنامه‌های آموزش کارکنان، پوشش بیمه‌ای و نصب سیستم‌های تشخیص و اعلان خطر اشاره نمود.

بر اساس پژوهش کستاگیولاس^۲ و همکاران (۲۰۱۱) با عنوان «رویکرد مدیریت بحران برای کتابخانه‌های دانشگاهی: موردی که نمی‌توان در یونان نادیده گرفت»، فاکتورهای غالب بحران در کتابخانه‌ها شامل خسارت به مجموعه‌ها (۳۲ درصد)، از دست رفتن داده و اطلاعات (۱۹ درصد)، خسارت به سامانه‌ها (۱۵ درصد)، خسارت به تجهیزات (۱۴ درصد)، خسارت به ساختمان کتابخانه (۱۴ درصد) بوده و تنها ۳ درصد مربوط به جراحت (مرگ) کارکنان و مراجعین کتابخانه هست.

بگان (۲۰۱۱) در تحقیق با عنوان «ملاحظات جبران خسارت حوادث در مؤسسات دانشگاهی» به بررسی اثرات طوفان ایک^۳ بر دانشگاه لامار^۴ در بیومن^۵ ایالت تگزاس ایالات متحده آمریکا پرداخت و اطلاعات با ارزشی از مواجهه با آسیب‌پذیری کتابخانه‌های دانشگاهی در حین وقوع حوادث ارائه نمود. این محقق بیان نمود که کاهش اثرات بحران نیاز به در نظر گرفتن ملاحظات جدی و پیش‌بینی آمادگی و برنامه‌ریزی مداوم دارد. به ویژه، موفقیت در این امر وابسته به مواردی از قبیل کفایت اولویت‌بندی جبران خسارت، لحاظ مؤثر مؤلفه‌های اقتصادی و ارتباطی، تقویت و توانمندسازی اداری در فرآیند تصمیم‌سازی، و اختصاص توجه کافی به توسعه تقویم‌های آموزشی جایگزین می‌باشد.

در پژوهش انجام شده توسط العجمی (۲۰۱۶) با عنوان «زمانی که ملت‌ها دچار بحران هستند: کتابخانه‌ها شروع به فعالیت می‌کنند» با انجام مطالعه موردی کتابخانه عمومی شهری فرگوسن^۶ در ایالت میزوری ایالات متحده آمریکا، نقش سنتی و غیرسنتی کتابخانه‌ها و تجربیات آن‌ها در مراحل آمادگی و عکس‌العمل پیش، در حین وقوع و پس از حوادث به صورت شفاف ارائه شده است.

وانی و گانایی (۲۰۱۷) در پژوهشی تحت عنوان «تأثیر سیلاب کشمیر بر روی کتابخانه‌ها» ضمن بررسی خسارات وارد بر کتابخانه‌های استان کشمیر پاکستان طی سیلاب سال ۲۰۱۴، به تجزیه و تحلیل وضعیت این کتابخانه‌ها از

1. Long

2. Kostagiolas

3. Hurricane Ike

4. Lamar University

5. Beaumont

6. Ferguson Municipal Public Library (FMPL), Missouri, USA

دیدگاه مدیریت بحران و ریسک در زمان وقوع سیلاب و فرآیند جبران خسارت پس از وقوع سیلاب پرداختند و بیان نمودند که با وجود آسیب‌پذیری و در معرض خطر بودن این مراکز اطلاع‌رسانی در برابر سیلاب، تقریباً هیچ‌یک از آنها آمادگی و برنامه‌ریزی لازم جهت مقابله با این دست از حوادث را نداشته‌اند.

پژوهش‌های پیشین همگی بر تدوین یک الگوی مدیریت بحران بومی برای استفاده در کتابخانه‌های عمومی محلی جهت کنترل بحران‌های طبیعی و سازمانی اتفاق نظر داشته‌اند و با توجه به آسیب‌پذیر بودن منابع و مجموعه‌های کتابخانه‌ای، محورهای اصلی آمادگی برای وقوع حوادث را شامل بیمه مجموعه منابع، تخصیص اولویت‌های نجات منابع، تعیین محل‌های جایگزین ذخیره منابع، اندیشیدن تدابیر مکفی حفاظت در برابر آتش‌سوزی، و آموزش کارکنان کتابخانه جهت آگاهی از شرایط پیش‌بینی شده در حوادث معرفی نموده‌اند. همچنین با وجود دارا بودن برنامه قوی مقابله و مواجهه با حوادث در مواقع اضطراری، نیاز به یک مرکز جبران خسارت همانند بیمه که به کتابخانه‌ها جهت جبران خسارت کمک نماید، احساس می‌شود.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر وضعیت و میزان ریسک‌پذیری کتابخانه‌های عمومی استان مازندران در برابر وقوع حوادث غیرمترقبه؛ مؤلفه‌ها و راهکارهای کاهش خسارت پیش/در حین/پس از حادثه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. پس از بررسی دقیق پژوهش‌های مرتبط و مشابه پیشین و با بهره‌گیری از تجربیات پژوهشگران دیگر، پرسشنامه‌ای ساختاریافته با مشورت متخصصان امر تهیه گردید و در مواردی که سؤالاتی برای کتابداران وجود داشت، به صورت مصاحبه‌ای پرسش‌ها به صورت تشریحی در اختیار گذارده شد. بدین نحو، این پژوهش از نوع کاربردی و با روش پیمایشی-تحلیلی انجام شده و برای گردآوری اطلاعات از توزیع پرسشنامه میان کتابداران ۲۵ کتابخانه عمومی سطح استان مازندران استفاده شده است. پرسش‌های اساسی این پژوهش عبارت‌اند از:

- آیا در کتابخانه‌ها حفاظت و پشتیبانی دیجیتالی از منابع کمیاب و خطی (اسکن منابع) انجام می‌شود؟
- آیا کتابخانه‌ها دارای برنامه یا تیم آمادگی، واکنش و ترمیم و جبران خسارت و برنامه اولویت نجات منابع (منابع کمیاب، نسخ خطی، ...) در مواقع حوادث هستند؟
- آیا کتابخانه‌ها مجهز به سامانه اعلام خطر (آژیر اعلام خطر، لیست شماره‌های اضطراری، ...)، لوازم و جعبه کمک‌های اولیه و تجهیزات ایمنی و حفاظت (کپسول آتش‌نشانی، ...) هستند؟
- در صورت در اختیار داشتن منابع آنلاین دیجیتال، آیا کتابخانه‌ها مجهز به سامانه امنیت منابع دیجیتال هستند؟
- آیا در کتابخانه‌ها نقاط امن جهت انتقال منابع، مراجعین و کارکنان در مواقع بروز حوادث تدارک دیده شده است؟
- آیا ساختمان و منابع کتابخانه‌ها در برابر حوادث غیرمترقبه نظیر آتش‌سوزی، سیلاب، زلزله، ... بیمه شده است؟
- آیا کارکنان کتابخانه‌ها با مهارت‌های مقابله با حوادث پیش، در حین و پس از وقوع آشنا هستند؟

- بیشترین حادثه غیرمترقبه که منابع کتابخانه‌ها را تهدید می‌کند کدام است؟
به منظور تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از نرم‌افزار Microsoft Office Excel استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

داده‌ها و اطلاعات جمع‌آوری شده پس از ورود به جداول به منظور استخراج نتایج و جمع‌بندی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. بر این اساس، کل مجموعه منابع موجود در ۲۵ کتابخانه عمومی مورد مطالعه ۵۹۰۵۱۲ عدد بوده که شامل ۵۶۹۴۶۳ جلد کتاب، ۹۷۰۰ منبع کمیاب، ۴۴۵ نسخه خطی ارزشمند، ۷۱۳۷ منبع صوتی و تصویری و ۳۷۶۷ عدد سایر منابع است. بیشترین منبع موجود در کتابخانه‌ها شامل ۵۹۱۵۵ عدد و میانگین مجموعه به ازای هر کتابخانه عمومی مورد مطالعه ۲۳۶۲۰ عدد می‌باشد.

حفاظت دیجیتال تلاشی رسمی جهت اطمینان از دسترسی طولانی مدت تر اطلاعات و منابع به شمار می‌رود. متأسفانه بر اساس بررسی‌های صورت پذیرفته (جدول ۱)، با وجود نگهداری برخی نسخ خطی نادر و ارزشمند در کتابخانه‌های عمومی استان مازندران، تنها ۲ کتابخانه اقدام به حفاظت و پشتیبانی‌گیری دیجیتالی از منابع کمیاب و خطی (اسکن منابع) می‌نمایند و بیش از ۹۰ درصد کتابخانه‌ها اقدام به اجرایی نمودن این ابتکار عمل نکرده‌اند. از طرفی با توجه به فراگیر شدن دسترسی گسترده افراد به محتوای وب و دیجیتال در مهر و موم‌های اخیر، منابع و اطلاعات دیجیتالی به میزان زیادی در معرض خطرات سرقت اطلاعات و خرابکاری‌های شبکه‌ای و سایبری قرار گرفته است و متأسفانه از میان کتابخانه‌های مورد مطالعه تنها حدود ۱۰ درصد مجهز به سامانه امنیت منابع دیجیتال می‌باشند که این موضوع جایگاه ضعیف بحث حفاظت و امنیت اطلاعات در کشورمان را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

اگرچه بر اساس اظهارنظر مسئولین و کتابداران کتابخانه‌ها تمامی این مراکز در معرض حوادثی از قبیل آتش‌سوزی، سیلاب، زلزله، ... هستند، ولی در کمال تعجب تنها یک کتابخانه دارای برنامه یا تیم آمادگی، واکنش و ترمیم و جبران خسارت در برابر حوادث بوده و ۹۶ درصد مراکز اطلاع‌رسانی فاقد این برنامه هستند و حتی در مواردی مسئولین و کتابداران به طور کلی با مفهوم این برنامه‌آشنایی نداشته و از مزیت‌های آن مطلع نبوده‌اند. این وضعیت فراتر از سطح مسئولین و کتابداران مراکز اطلاع‌رسانی، عدم مسئولیت‌پذیری مدیران و مسئولین ارشد حوزه کتاب و فرهنگ کتاب‌خوانی را از بابت در معرض خطر قرار دادن منابع ارزشمند و هزینه‌های صورت گرفته نمایان می‌سازد.

بر اساس بررسی‌های انجام شده بیش از ۷۰ درصد کتابخانه‌های عمومی استان مجهز به سامانه و تسهیلات اعلام خطر (آژیر اعلام خطر، لیست شماره‌های اضطراری، ...) می‌باشند، ولی متأسفانه با وجود تجهیز کتابخانه‌ها به تجهیزات ایمنی و حفاظت ساده (کپسول آتش‌نشانی، ...)، در اغلب این مراکز کارکنان آشنایی استفاده از کپسول آتش‌نشانی در مواقع بروز آتش‌سوزی را ندارند. این موضوع نشان از این واقعیت تلخ دارد که منابع و نیروی انسانی مراکز اطلاع‌رسانی در برابر حوادث بسیار آسیب‌پذیر بوده و به جای تخفیف و تسکین آثار حوادث تنها توانایی اطلاع‌رسانی و انتظار مراجعه

مراکز فوریت‌های اضطراری را خواهند داشت. همچنین، نیمی از کتابخانه‌ها دارای لوازم و جعبه کمک‌های اولیه می‌باشند ولی متأسفانه به دلیل عدم بررسی دوره‌ای محتویات این جعبه‌ها ممکن است بسیاری از این تجهیزات قابل استفاده نبوده و یا کارکنان کتابخانه با نحوه استفاده از آن‌ها آشنایی کامل و صحیح نداشته باشند.

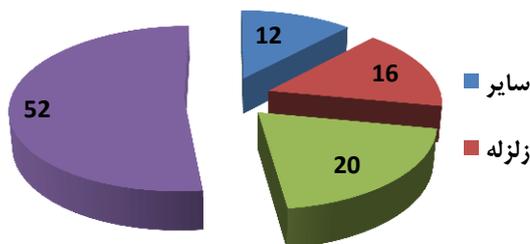
جدول ۱. شاخص‌های مورد بررسی مدیریت ریسک و بحران در کتابخانه‌های عمومی استان مازندران

ردیف	موضوع	بله	خیر
۱	حفاظت و پشتیبانی دیجیتالی از منابع کمیاب و خطی (اسکن منابع)	۸	۹۲
۲	دارای برنامه یا تیم آمادگی، واکنش و ترمیم و جبران خسارت در برابر حوادث	۴	۹۶
۳	دارای برنامه اولویت نجات منابع (منابع کمیاب، نسخ خطی، ...) در مواقع حوادث	۲۰	۸۰
۴	مجهز به سامانه و تسهیلات اعلام خطر (اژیر اعلام خطر، لیست شماره‌های اضطراری، ...)	۷۲	۲۸
۵	مجهز به تجهیزات ایمنی و حفاظت (کپسول آتش‌نشانی، ...)	۱۰۰	۰
۶	مجهز به سامانه امنیت منابع دیجیتال	۱۲	۸۸
۷	مجهز به لوازم و جعبه کمک‌های اولیه	۵۲	۴۸
۸	تدارک نقاط امن جهت انتقال منابع، مراجعین و کارکنان در مواقع بروز حوادث	۲۰	۸۰
۹	تمهیداتی جهت انتقال منابع به نقاط امن در مواقع بروز حوادث	۱۲	۸۸
۱۰	بیمه ساختمان و منابع کتابخانه در برابر حوادث غیرمترقبه نظیر آتش‌سوزی، سیلاب، زلزله	۳۲	۶۸
۱۱	اطلاع مسئول و کارکنان کتابخانه از شرایط و مشخصات بیمه‌نامه	۲۰	۸۰
۱۲	آشنایی کارکنان کتابخانه با مهارت‌های مقابله با حوادث پیش، در حین و پس از وقوع	۴۰	۶۰
۱۳	ضرورت بیمه ساختمان و منابع کتابخانه	۹۲	۸

با توجه به ماهیت ناگهانی حوادث، ضروری است کتابخانه‌های عمومی جهت به حداقل رساندن خسارات، دارای برنامه اولویت نجات منابع (منابع کمیاب، نسخ خطی، ...) در مواقع حوادث باشند. از این حیث، تنها ۲۰ درصد کتابخانه‌های عمومی استان دارای برنامه‌ریزی و اولویت‌بندی قبلی جهت نجات و انتقال نسخ کمیاب و ارزشمند در مواقع بحران هستند. همچنین، اطلاعات به دست آمده نشان می‌دهد همین آمار در ارتباط با تدارک نقاط امن جهت انتقال منابع، مراجعین و کارکنان در مواقع بروز حوادث نیز صادق است. ضروری است در زمان بروز حوادث اقداماتی جهت حفاظت منابع دارای اولویت نجات صورت پذیرد که از آن جمله می‌توان به در نظر گرفتن کاور یا کیف‌های ضد آب و انتقال منابع به نقاط امن (به عنوان مثال طبقات بالایی کتابخانه) اشاره نمود. از این منظر نیز شرایط این مراکز اطلاع‌رسانی نامناسب بوده و تنها ۱۲ درصد از کتابخانه‌ها تمهیداتی جهت انتقال منابع به نقاط امن در مواقع بروز حوادث اندیشیده‌اند. علاوه بر این در کشورهای پیشرو در زمینه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، رایج است که در کتابخانه‌های

نگهداری نسخ با ارزش اتاق امن در ساختمان کتابخانه به منظور نگهداری موقتی اسناد و مدارک ارزشمند در نظر گرفته شده است که متأسفانه در استان مازندران و حتی کشور ما این مباحث به صورت مجددانه مورد توجه قرار نگرفته است. همچنین، در نظر گرفتن محل‌های جایگزین ارائه خدمات کتابخانه‌های حادثه دیده تا زمان رفع کامل مخاطرات حوادث و قابلیت استفاده مجدد از ساختمان اصلی کتابخانه‌ها از روش‌های نوین در مباحث مدیریت بحران است که با توجه به توجه اندک مسئولین و مردم به امر کتاب و کتاب‌خوانی در کشورمان جایگاهی ندارد.

همان‌طور که اشاره شد، کتابخانه‌های عمومی مورد بررسی در حال حاضر محل نگهداری حدود ۶۰۰ هزار انواع منابع اطلاعاتی است که این منابع از حیث معنوی و مادی حائز ارزش بسیار بالایی هستند. متأسفانه، نتایج توزیع پرسشنامه و انجام مصاحبه کارکنان کتابخانه‌ها حاکی از این است که در حدود ۷۰ درصد این مراکز دارای قرارداد بیمه ساختمان و منابع کتابخانه در برابر حوادث غیرمترقبه نظیر آتش‌سوزی، سیلاب، زلزله نیستند. علاوه بر این، ۸۰ درصد مسئولین و کارکنان کتابخانه‌ها از شرایط و مشخصات بیمه‌نامه اطلاعاتی ندارند. بر اساس این بررسی‌ها ۹۲ درصد مسئولین و کتابداران بیمه ساختمان و منابع کتابخانه محل خدمت خود را، با توجه به موقعیت استقرار و وضعیت فیزیکی، ضروری دانسته‌اند و خطرات تهدیدکننده کتابخانه محل خدمت خود را به ترتیب آتش‌سوزی، سیل، زلزله و سایر موارد معرفی کرده‌اند (شکل ۱). بر اساس بررسی انجام شده ۶۰ درصد کارکنان کتابخانه‌های مورد مطالعه آشنایی با مهارت‌های مقابله با حوادث پیش، در حین و پس از وقوع آشنایی ندارند که این موضوع ضرورت برگزاری دوره‌های آموزشی عملیاتی و مانورهای مقابله با حادثه در میان آن‌ها را نمایان می‌سازد.

شکل ۱. سهم خطرات حادثه‌ای تهدیدکننده کتابخانه‌های عمومی استان مازندران.

بحث و نتیجه‌گیری

کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی به مثابه مراکز عصبی جوامع دانش‌محور امروزی به شمار می‌روند، اما منابع موجود در این مراکز از بابت حوادثی نظیر سیلاب آسیب‌پذیر هستند. در این راستا، ضروری است مدیران این مراکز، به منظور کاهش خسارات و تلفات منابع، تمهیدات آمادگی، عکس‌العمل و جبران خسارت جامعی به کار بندند. مدل‌های خاص

مختلفی جهت مدیریت حوادث در کتابخانه‌ها در سطح ملی و بین‌المللی توسط سازمان‌های نظیر یونسکو^۱، ایفلا^۲، آلا^۳، ... معرفی گردیده است. بومی‌سازی این مدل‌ها مطابق با شرایط کتابخانه‌های محلی می‌تواند به کتابخانه‌ها جهت اتخاذ استراتژی‌های آتی مدیریت ریسک و حوادث کمک شایان توجهی نماید.

بر اساس توصیه «پیشگیری از درمان بهتر است» به کتابخانه‌ها توصیه می‌شود، به منظور آمادگی مقابله در برابر حوادث، به منابع انسانی دارای حداکثر مهارت‌ها و دانش مواجهه در برابر چالش جهت کمینه نمودن تلفات و خسارات منابع مجهز شوند. همچنین، سامانه عکس‌العمل و جبران خسارت باید شامل تمامی ابزار و تجهیزات مدرن و به‌روز باشد. یکی از روش‌های غلبه بر خسارات ناشی از حوادث دیجیتال سازی منابع اطلاعاتی کمیاب است که ضروری است حداقل در کتابخانه‌های عمومی محل نگهداری نسخ خطی کمیاب و ارزشمند عملیاتی شود.

کتابخانه‌های عمومی استان مازندران در برابر حوادث طبیعی (همانند سیلاب، زلزله، ...) و حوادث بشر ساخته (همانند آتش‌سوزی) آسیب‌پذیر هستند. این حوادث نه تنها به منابع کتابخانه‌ای آسیب‌های زیادی وارد می‌کنند، بلکه باعث می‌شوند عملکرد و ارائه خدمات توسط کتابخانه‌ها برای مدتی با مشکل اساسی روبه‌رو شود. بنابراین، آمادگی مداوم سازمان‌هایی نظیر کتابخانه‌ها برای مواجهه با این‌گونه حوادث جهت اطمینان از عکس‌العمل بهینه و جبران خسارت به موقع، بسیار بااهمیت خواهد بود. این پژوهش به بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان مازندران جهت رویارویی پیش/در حین/ و پس از حادثه پرداخته و نتایج ذیل حاصل شده است:

تعداد قابل توجهی از کتابخانه‌ها اقدام به اجرایی نمودن حفاظت و پشتیبانی‌گیری دیجیتالی از منابع کمیاب و خطی (اسکن منابع) نکرده‌اند و تنها حدود ۱۰ درصد آن‌ها مجهز به سامانه امنیت منابع دیجیتال می‌باشند که این موضوع جایگاه ضعیف بحث حفاظت و امنیت اطلاعات در کشورمان را بیش از پیش نمایان می‌سازد.

تنها یک کتابخانه دارای برنامه یا تیم آمادگی، واکنش و ترمیم و جبران خسارت در برابر حوادث بوده و ۹۶ درصد مراکز اطلاع‌رسانی فاقد این برنامه هستند و حتی در مواردی مسئولین و کتابداران به طور کلی با مفهوم این برنامه آشنایی نداشته و از مزیت‌های آن مطلع نبوده‌اند.

بیش از ۷۰ درصد کتابخانه‌های عمومی استان مجهز به سامانه و تسهیلات اعلام خطر (آژیر اعلام خطر، لیست شماره‌های اضطراری، ...) می‌باشند، ولی متأسفانه در اغلب این مراکز کارکنان آشنایی لازم جهت استفاده از کپسول آتش‌نشانی در مواقع بروز آتش‌سوزی را ندارند.

تنها تعداد اندکی از کتابخانه‌ها دارای برنامه‌ریزی و اولویت‌بندی قبلی جهت نجات و انتقال نسخ کمیاب و ارزشمند در مواقع بحران هستند. همچنین، اطلاعات به دست آمده نشان می‌دهد همین آمار در ارتباط با تدارک نقاط امن جهت انتقال منابع، مراجعین و کارکنان در مواقع بروز حوادث نیز صادق است. همچنین، تنها ۱۲ درصد از کتابخانه‌ها تمهیداتی

جهت انتقال منابع به نقاط امن در مواقع بروز حوادث اندیشیده اند که این نتایج تا حدود زیادی مشابه نتایج حاصل از پژوهش وانی و گانایی (۲۰۱۷) می‌باشد.

در حدود ۷۰ درصد مراکز دارای قرارداد بیمه ساختمان و منابع کتابخانه در برابر حوادث غیرمترقبه نظیر آتش‌سوزی، سیلاب، زلزله نیستند. علاوه بر این، ۸۰ درصد مسئولین و کارکنان کتابخانه‌ها از شرایط و مشخصات بیمه‌نامه اطلاعی ندارند. این در حالی است که ۹۲ درصد مسئولین و کتابداران بیمه ساختمان و منابع کتابخانه محل خدمت خود را، با توجه به موقعیت استقرار و وضعیت فیزیکی، ضروری دانسته اند و خطرات تهدیدکننده کتابخانه محل خدمت خود را به ترتیب آتش‌سوزی، سیل، زلزله و سایر موارد معرفی کرده اند.

بیش از نیمی از کارکنان کتابخانه‌های مورد مطالعه با مهارت‌های مقابله با حوادث پیش، در حین و پس از وقوع آشنایی ندارند که این موضوع ضرورت برگزاری دوره‌های آموزشی عملیاتی و مانورهای مقابله با حادثه در میان آن‌ها را نمایان می‌سازد.

به عنوان پژوهش آتی در این زمینه پیشنهاد می‌شود ضمن بررسی استانداردهای حفاظت امنیت منابع و مراجع در کتابخانه‌ها و آرشیوهای دنیا، الگو و استاندارد بومی دارای قابلیت اجرا از حیث محافظت فیزیکی و دیجیتالی منابع در برابر سرقت و بلایای طبیعی برای کتابخانه‌های عمومی کشور تهیه و تدوین شود. از این طریق می‌توان با مقایسه شرایط کنونی کتابخانه‌های کشور با استاندارد تهیه شده به بررسی فاصله و کمبودهای موجود در این مراکز اطلاع‌رسانی پی برد.

منابع

- فروودی، فائزه (۱۳۹۶). مدیریت بحران در کتابخانه‌ها. انتشارات دارلفکر.
- فروودی، فائزه؛ باب‌الحوائجی، فهیمه (۱۳۹۴). الگوی بومی مدیریت بحران در کتابخانه‌های ایران: پژوهش کیفی. تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی. ۲۱(۳)، ۴۴۹-۴۶۶.
- محمداسماعیل، صدیقه؛ ناصحی اسکویی، ماهرخ (۱۳۹۳). کتابخانه‌ها و مدیریت بحران (مطالعه موردی: کتابخانه‌های دانشگاه‌های علوم پزشکی تابعه وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مستقر در شهر تهران). مدیریت اطلاعات سلامت. ۱۱(۶)، ۶۹۹-۷۱۱.

Alajmi, Bibi (2016). When the Nation is in crisis: libraries respond, *Library Management*, 37 (8/9), 465-481.

Zahid Ashraf Wani, Ansaar Hussain Ganaie, (2017). Impact of Kashmir floods on the libraries, *Collection Building*, 36(2).

Beggan, Dominic M. (2011). Disaster recovery considerations for academic institutions, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 20(4) 413-422.

Long, Sarah Ann (2008). WHAT'S NEW IN LIBRARIES Recovery and renewal: *libraries lead the way in post-Katrina New Orleans*, 21-25.

- Petros Kostagiolas, Iliana Araka, Roxana Theodorou, George Bokos, (2011). Disaster management approaches for academic libraries: an issue not to be neglected in Greece, *Library Management*, 32 (8/9), 516-530, <https://doi.org/10.1108/01435121111187888>.
- Topper, E. (2011a). After Hurricane Katrina: The Tulane Recovery Project, *New Library World*, 112 (1/2), 53-59.
- Topper, Elisa. F. (2011). After Hurricane Katrina: The Tulane Recovery Project, *New Library World*, 112(1/2), 45 – 51.